
SPA TOURISM IN POLAND IN THE II HALF OF THE 19TH CENTURY

Stanisław ZABORNIAK¹, Łukasz SZMYD², Sławomir JANDZIŚ³, Paweł KRÓL¹

1. Faculty of Physical Education, University of Rzeszow, Rzeszow, Poland

2. National training college Name of Stanisław Pigoń in Krosno, Poland

3. Institute of Physiotherapy, Faculty of medicine, University of Rzeszow, Rzeszow, Poland

Key words: Poland, history, tourism, spa tourism.

INTRODUCTION

There were health needs of the man amongst the oldest targets, because of which people travelled. Places which had natural medicine advantages at their disposal quickly were being organized adapting them to needs of the man. In ancient times it already came into existence row of towns providing healing services to which medicinal and thermal sources, sea water, therapeutic mud have most often belonged and mud¹. The number of healing properties was being discovered thanks to pointers which animals choosing water from an appropriate sources gave. The treatment with waters and mud belonged to the first methods of the treatment applied in the folk medicine. Over 3500 years backwards Celts and Greeks used curing with the help of warm waters. Remains of residential buildings, water heaters and the bath, where baths and massages were applied are in Africa, Asia and Europe. Roman water heaters built among others in the Aachen, Karkalli water heaters and luxury spas were the most famous places of the biological regeneration on an island Ischia; on the area of Austria in Baden-Baden spa open from Roman times "Aquae Helvetiae"; in Hungary "Aquicum"; on Slovakia thermal springs in towns among others Trenčianske Teplice and Pieszczy; spas in Switzerland in Old towns Moritz, Stabae Terme, Sirmione, Terme Abana; in Romania on the Donau warm waters in Baile Herculanae; in England spa coming from 54 yr BC, founded by Romen "Aquae Sulis".

The researcher and the chronicler of customs of ancient Romen - in the publication everyday living in Rome is introducing physical exercises and the care over the body of residents of the eternal city. Jérôme Carcopino. It turns out that recalled activities were included in favourite entertainment of old Romen. All social layers participated in these pleasures even poorest. In Rome - water heaters were a place, in which they were devoting itself to baths, swimming and other motor pleasures. Water heaters constituted connecting Bar Association intended for physical exercises of the body with the bath, in which he is eating the toll.

Roman water heaters received names of their founders which Roman emperors were. Among them water heaters of Karakalli, Dioklecjan and other emperors are well-known. In these objects baths of different kind were offered: the dry bath, cold and hot baths, swimming and bathtubs. The area of one water heater included even 10-13 hectares often. They were being built in the shape of gigantic quadrilaterals. Outside porticos full of walking people closed them. Stalls of stallholders were arranged in them, inside the square gardens, for pedestrians avenues, stadiums, holiday and gymnastic rooms, massage parlors as well as

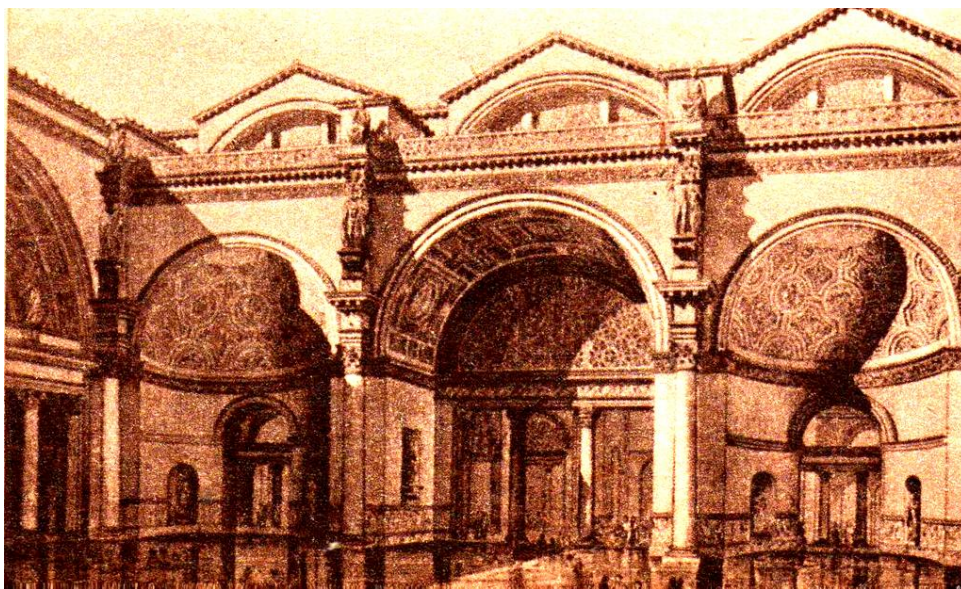
¹ J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: *Tourist Product*, Warsaw 2005.

libraries stretched out. In water heaters Romen carried out the password of one of more outstanding poets of the antiquity of Juveniles: *a healthy mind in a healthy body*².

Water was provided water heaters with the help of water supply systems - of aqueducts into gigantic reservoirs, where with the help of complicated devices was heated.

Diversified temperatures were applied, in ones rooms water was lukewarm in other of the warmth not to say the heat. Admission fees were available even for poorest. The accessibility and hygienic meaning caused, that Roman water heaters had enjoyed the huge popularity attracted crowds of Romen both of sex. At first women and men from the bath shared. A Hadrian emperor implemented the division, setting different opening times of water heaters which in a day were functional from the dawn for women and men up to the dusk.

Squares intended for games and games which fountains surrounded were an additional attribute of water heaters. Out of many applied games one from most popular there was a ballgame into three persons which were placed every in other corner of the triangle, throwing one hand and second catching a ball thrown with great power without notice. They were other applied games - the game similar to the Basque pelota: one should in it deflect the ball with hands like the rocket, as well as is playing team which participated in many playing and players caught the ball amongst pushing, for the game they were using fast attacks and ...feints of balls stuffed with sand, with pens, and already inflating balls was also known. With the ones last they were playing the game similar to the basketball. By weights also heavy balls were applied for manufacturing power. For exercises both men and women dressed loose tunics or leotards. Without clothes they appeared during wrestling matches. Fights were held in a central part of water heaters. Bodies of wrestlers before the fight they were rubbing into their body special ointment drafted of wax and the olive, next they were covering themselves with dust which didn't let fighting for slipping out of shared handles. After ended fights they were using water baths at first warm next summer all the way to cold foods...³.

Reconstruction of Roman water heaters, M. Z.: *Sport in ancient Rome*, "Sport for everyone" 1964 No. 13, p. 10.

About the knowledge and applying at Romen numerous descriptions of a journey are providing the care of the body to waters to the purpose of repair of the function of body, his

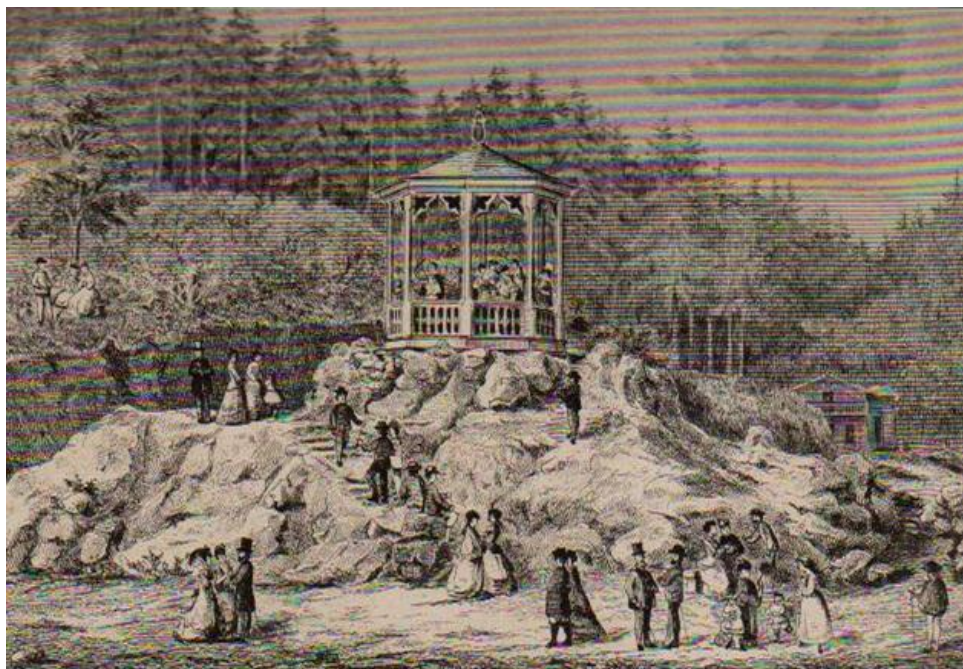
² Successfully for popularizing sport activists used this password of the first Polish company covered in Lvov in 1867 with the yr of the gymnastic-sports Gymnastic high society "Falcon".

³ M. Z.: *Sport in ancient Rome*, "Sport for everyone" 1964 No. 13, p. 10, they drew up based on the Jérôme Carcopino book: *Everyday living in Rome*, passim.

efficiency and improving physical strengths and intellectual. In years of the administration by the emperor of Pompejusz (106-48 BC) many baths of places for the bath surrounded were made with rooms for rest, of massage as well as for the purposes of sociable rich Roman. In 180 yr BC in Rome about 800 public baths free of charge functioned named - tepidariami, where apart from steam rooms warm and cold baths were applied. Behind emperors of Domicjan, Trajan, Hadriana, Dioklecjan and Tytusa buildings of the bath stretched out on the 12 000 area ² m and belonged to most eminent in the city. Even 1600 persons could on a one-off basis fit in some baths. As a result of the demand for working physicians in baths in ancient Rome in 123-43 years BC a school, for which Temisonem was a founder acted from Leodicei. In it running's were being taught treatments with applying warm and cold bathings in mineral springs, as well as compresses, saunas and pouring the body⁴. In the most effective framework of the search of the town in the treatment, as well as offering the most interesting light-holiday offers Roman began to travel. They were it is first similar to contemporary, forms of the spa tourism.

* * *

In Poland before they started drinking mineral waters, the most "thermal springs" were valued, that is hot baths in of course hot springs. On Polish land applying bathings in mineral springs was one of the first described examples of the balneological treatment in Inowłodzu in the 11th century by the princess Judytę, wife of Władysław Hermana. The Judyty participation in baths was connected with the childlessness of the royal family. Perhaps treatments contributed to the conception of the son of royal Judyty steam and Władysław, of future king of Poland - Bolesława Krzywoustego⁵. In XI and the 12th century amongst the Polish population water-steam baths connected with flogging were popular with willow twigs. With time spontaneous baths changed into more organized forms of treatments chosen to individual complaints. The baths accessible to the wider whole existed among others in: of Legnica (1252 yr), of Łęczyca (1301 yr), Cracow (1301 yr), Poznań (1301 yr) and a little bit later in Kazimierz and Płock.

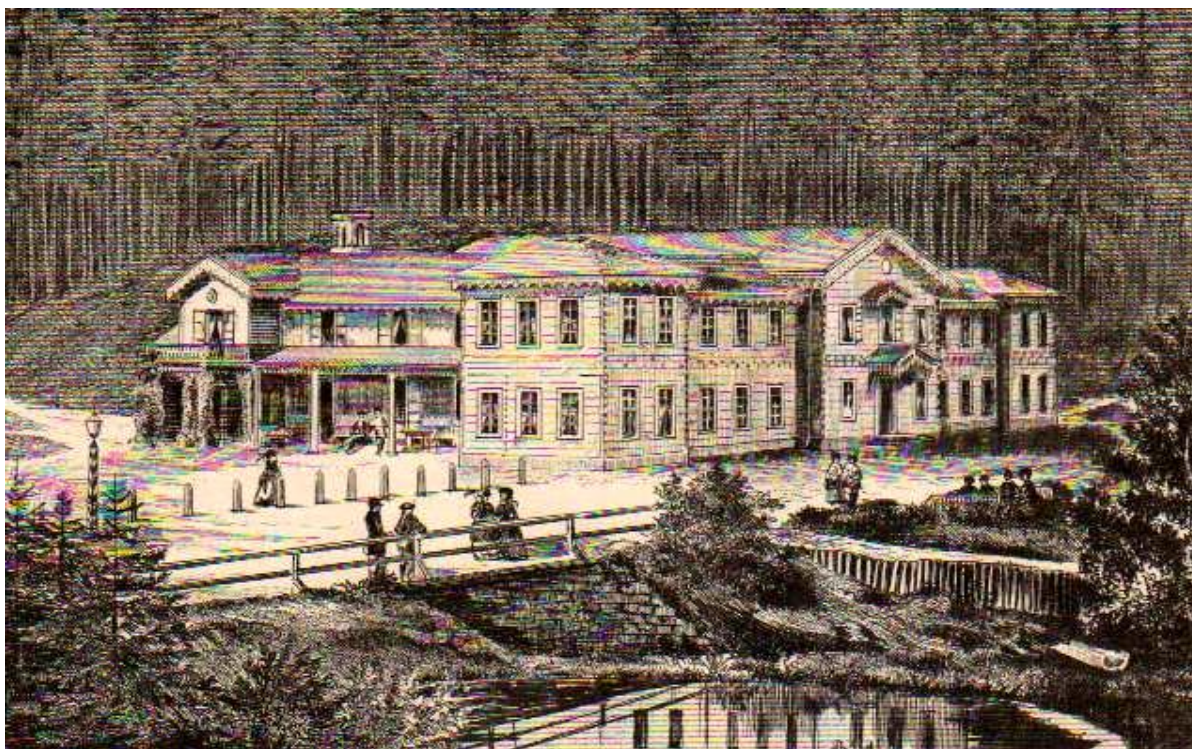

Summerhouse for the orchestra in Iwonicz, (on the road to Iwonicz a Dr. arranged the illustrated Guide M. Z [leniewski] secretary of the Balneological Commission, Cracow 1869.

⁴ B. Seyda: *History of medicine in the outline*, Warsaw 1977, p. 66.

⁵ A. Sabatowski: *spa health care in the outline*, Warsaw 1947, p. 527.

In consecutive years it accepted balneological treatments more and more special therapeutic action. In the 15th century towns were famous for their charity sources: Silesian thermal springs, Druzbaki, little land, liking, Swoszowice and Glass. Peculiarly an atmosphere of the age of the revival supported the development of spas. These are then it ideas of the spring treatment through it publications disseminated: Erazm Sixtus, Petrycy Jan Innocenty⁶ and Wojciech Oczko⁷.

Hotel in Iwonicz, (on the road to Iwonicz a Dr. arranged the illustrated Guide M. Z [leniewski] secretary of the Balneological Commission, Cracow 1869).

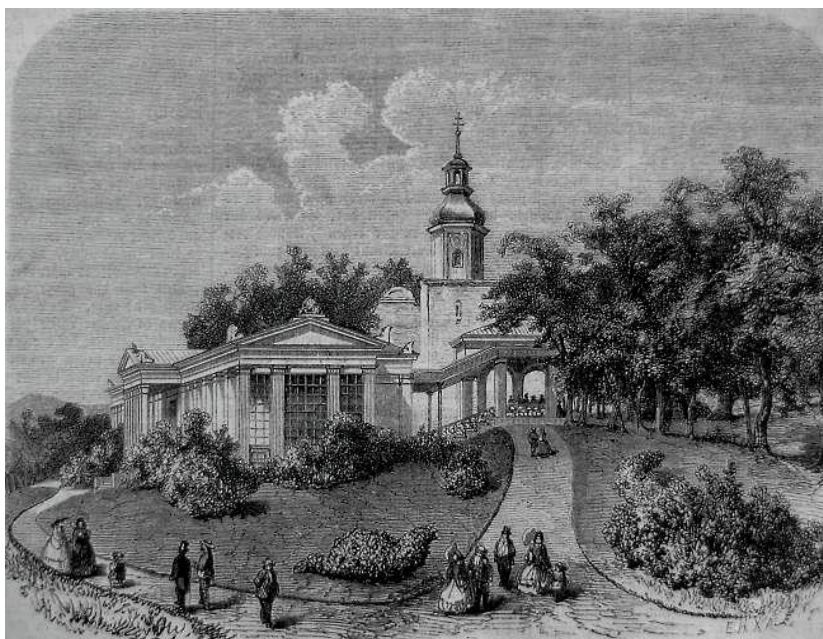
The first Polish scientific works concerning balneology originate from the 16th century and were written by Wojciech Oczko (1537-1600) of father of Polish balneology. He described virtues contemporary for him of spas i.e.: Drózbaki, Iwonicz, liking, Milkonice (Mikulińce, later Konopkówka), Swoszowice and Glass⁸. In them syphilis, rheumatism, gout and women's illnesses were being cured. In one's works searching for the health recommended: the regular lifestyle, the real nutrition and the dream, using the sun's rays and the clear atmosphere⁹.

⁶ J.I. Petrycy: about waters in Druzbak and for Łęckowa, Cracow 1635, p. 7.

⁷ E. Syxt: about thermal springs in vitro of books three, Lvov 1617.

⁸ W. Oczko: the Attribute and thermal springs, Warsaw 1881, 32-37 p..

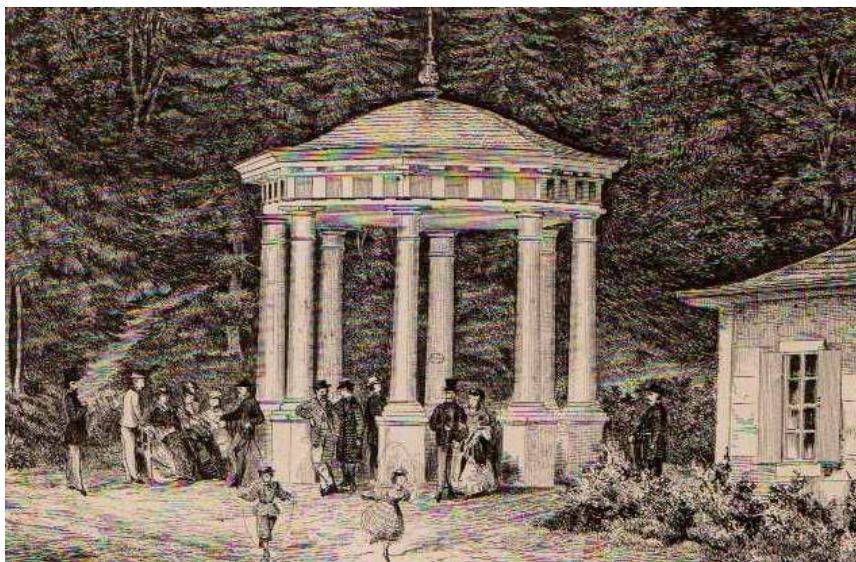
⁹ There.

Beginning the 19th century tourists in Łądek of Spring, (from sets of the author).

As the first doctor in Poland he described the beneficial and adverse influence of the spa health care. Moreover he gave the duration to the bath, provision to the drinking treatment and some principles of treatments¹⁰.

Probably with the most popular XVI spa and the 17th century acting in contemporary border of Poland, there was Glass, where among others earlier the stay of the king of Jan III Sobieski was made a note. This spa was known also amongst foreigners. Along with appearing information handing spa healing abilities over a movement of the spa tourism grew¹¹.

Roofing the source over in Iwonicz, (on the road to Iwonicz a Dr. arranged the illustrated Guide M. Z [leniewski], *Secretary of the Balneological Commission*, Cracow 1869).

¹⁰ E. Kałamacka: Health-hygienic aspects of the physical education in views and activity of Polish doctors to 1914, Cracow 2003.

¹¹ Publications had an information large impact med. Dr. Of Jędrzej Krupiński (1744-1783) Fri.: about waters given the curing power and the Message about roscieki in the universality.

In Saxon times the bloom of many spa towns was stopped, among others through the difficult political situation, and only at the end the 18th century a new spa was opened on Wileńszczyzna (Druskienniki) and spa plant in the Spring. In the more late period Busko and Ciechocinek were started. Significant impact on development of the spa tourism on the XVIII turning point and the 19th century in the way a scientific chemical composition of mineral waters and their healing meaning had studies showing doctors and chemists to the human body. Among others in 1777 anonymous drawing up the Fri. appeared: *...Public making aware spring sets or mineral waters curing the model of action and health functions of the row of spas in Silesia in Kudowie...*¹² which it introduced from the area of the Sudeten mountains, in it were given composition of 6 sources of mineral waters in Dusznikach, Fir, Kudowie, Szczawnie and Świeradowie¹³. On this base they made one from first of register of the healing specialization of spas¹⁴.

1894 Spring "liquid paraffin" in Truskawcu.

In twenty-four hours of annexations of Poland (1772-1918) unwound spas one's healing offer along with political-social conditioning which on areas of Poland dictated authorities of the partitioners: of Austria, Prussia and Russia. Easy terms to the development of tourism spa had spa towns under the Austrian annexed territory. This convenience was connected:

- 1) with appearing with respect to the value healing and geologically of natural sources,
- 2) appearing unusual somewhere else of climatic conditions,
- 3) existence of political liberties so-called Galician autonomy,

¹² M. Migąła: Significance of guides, literary publishing companies and the correspondence in the popularization of spas and the tourism in Silesia in XIX and for half of the 20th century, [in:] W. Mynarski (ed.): chosen issues from the tourism and the recreation, Opole 2005, 125-135 p..

¹³ A. Sabatowski: Short outline of the climatic and spring-bathing health care in Poland [in:] W. Przewieczerski (ed.): Polish Spas, Warsaw 1936, 35-62 p..

¹⁴ L. Korczyński: Outline of the balneotherapy and balneografii domestic, Cracow 1900, 200-201 p.; L. Korczyński: *Stages of development of Polish balneology and climatology from the half the 19th century*, "Polish Balneological Company", for 1934 Sr 2 and 16.

4) activity of research centres in Cracow and Lvov which did: educating staffs for the purposes of the service of patients, the mineral evaluation of sources and conducted the publishing promoting spas.

Visit in the spa, (photo from sets of the author).

Amongst spas of Galician person in charges of spa activity to most popular belonged: Horyniec, Iwonicz, Cracow, Spring, Krzeszowice, liking, Leoes, Rabka, Rymanów, Swoszowice, Szczawnica, Glass, Truskawiec, Zakopane, Żegiestów. In the II fishing the 19th century played the special role in the expansion of Galician spas Józef Dietl, outstanding Polish balneologist¹⁵. He was a petitioner of the search and tests of mineral waters which had the healing value. First in Poland made an appraisal of Polish spa sources with their foreign counterparts demonstrating advantages of Polish springs against their background.

1894 Spring "Maria" in Truskawcu.

¹⁵ M. Zieleniewski: State of the Spa in the Spring into 1861 yr, Cracow 1862, p. 43.

First predicted growing healing meaning and resorts healing. From his initiative in 1858 The Balneological commission established the "Company of Domestic Spas". Company from 1859 with one's activity, apart from Galician spas included also activity of all domestic health resorts. The operations of the Company concentrated on the financial aid directed for modernizing spa devices, as well as monitored the level of provided services. The increase in the level of benefits and smaller running costs in Polish health resorts stopped departures Polish to foreign health resorts.

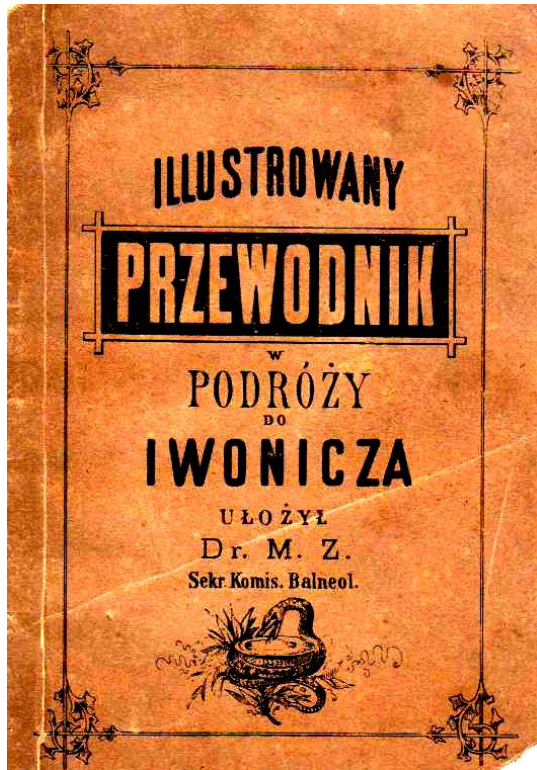

1887 on the left, patients in the health resort on the walk, to the right in the pump room, (from sets of the author).

Thanks to the operations of the Company in spas new takes of mineral waters were built, as well as on the area of towns having medicinal sources from the initiative of private persons and by so-called Local management Boards coming into existence (Bathing), in which for the conduct of business organizational-healing doctors played a leading role. Mineral waters and their healing role became a motor in the development of many Polish spas¹⁶.

In the development of spas at the XIX/XX turn of the age two phenomena played a main role: first there was a promotional activity of professors of medicine of the Jagiellonian University with Józef Dietl at the head, and second there was a developing tourism tied with seeking places bringing relief in many illnesses not only about spa character but also having special climatic health resorts i.e. among others the Spring or Zakopane.

¹⁶ L. Korczyński: *Józef Dietl as the balneologist*, Polish Balneological Company, 1928 vol. VII, p. 30, GBL, 300,114 Ref.; cf. F. Ciszewski: *Polish... health care*, qtd. d.

Title page of the guide on the road to Iwonicz of the Spring he arranged [Michał] from. [Ieleniewski] from 1869

Jedynе całoroczne pismo illustrowane poświęcone polskiemu Zdrojowiskom, Sanatoryom, Letnikom, Turystyce i Sportom higienicznym – p. t.

«Nasze Zdroje»

Oficjalny organ Kraj. Związku Zdrojowisk i Uzdrowisk.

Wydaje już trzeci rok we Lwowie związkowy Komitet Redakcyjny pod redakcją Dra Juliusza Bandrowskiego.

Ogłoszenia i abonament: rocznie 7 K, sezonowo (od I/V – 1/IX) 5 K przyjmuje: Administracja «Naszych Zdrojów» Lwów, ulica Romanowicza l. 9 i wszystkie księgarnie.

NASZE ZDROJE znajdują się stale w przedziałach I. i II. klasy wszystkich pociągów osobowych, pospiesznych i ekspresowych kolei żelaznych od Szczakowicy i Czerniowic aż do Wiednia i Karlsbadu, jak również we wagonach tramwaju elektrycznego Lwowa, Krakowa i Tarnowa, w poczekalniach wszystkich lekarzy i t. d. Nakład 20.000 egzemplarzy.

Information about one magazine portraying "our Springs" oneself from 1909.

UDAJĄCYM SIĘ DO KRAJOWYCH ZDROJOWISK, UZDROWISK, SANATORYÓW I ZAKŁADÓW LECZNICZYCH udzieli najlepszych informacji i wskazówek wprost lub listownie

BIURO INFORMACYJNE KRAJOWEGO ZWIĄZKU ZDROJOWISK I UZDROWISK

we Lwowie, Romanowicza 9, I. p. codziennie od 9–1 przedpoł. i od 4–7 popoł.

W biurze informacyjnym Związku są do dyspozycji: Prospekty, adresy mieszkaniowe i cenniki wszystkich zdrojowisk, uzdrowisk, sanatoryjów i prywatnych zakładów leczniczych, oraz miejscowości turystycznych.

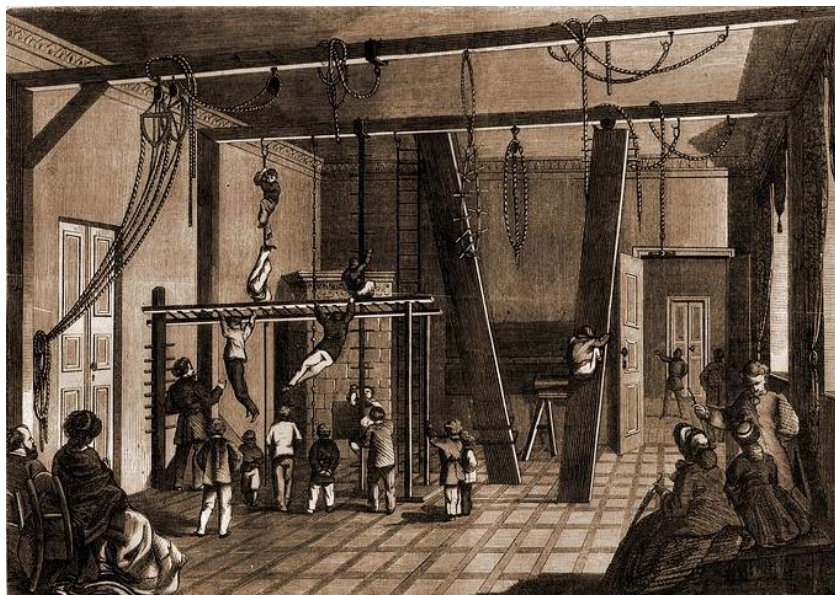
W tym samym lokalu znajdują się również:

1. Zarząd Kraj. Związku zdrojowisk i uzdrowisk;
2. Zarząd jego sekcji a) Balneolekarskiej, b) Balneotechnicznej, c) Przemysłowej, d) Turystycznej;
3. Dyrekcja Galicyjskiego Zakładu kredytowego zdrojowisk i uzdrowisk;
4. Składnica Krajowych wód mineralnych i przetworów zdrojowych;
5. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze;
6. Akademicki Klub turystyczny;
7. Gal. Towarzystwo Białego Krzyża;
8. Redakcja i Administracja ilustrowanego tygodnika

„NASZE ZDROJE” poświęconego zdrojownictwu i turystyce krajozn.;

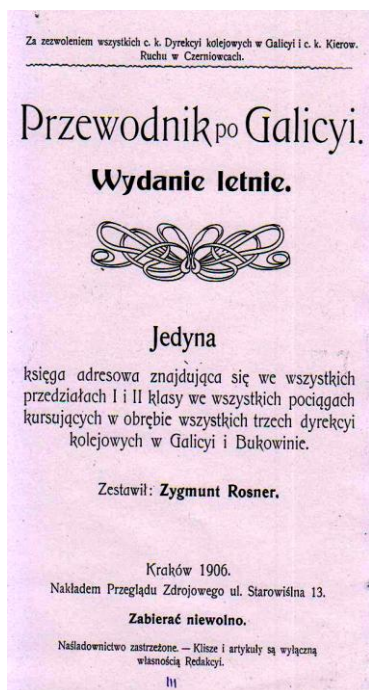
9. Karpackie Towarzystwo Narciarzy;
10. Towarzystwo walki z gruźlicą.

Reference card of the National Association of Spas and Spas in Lvov ul. Romanowicza 9

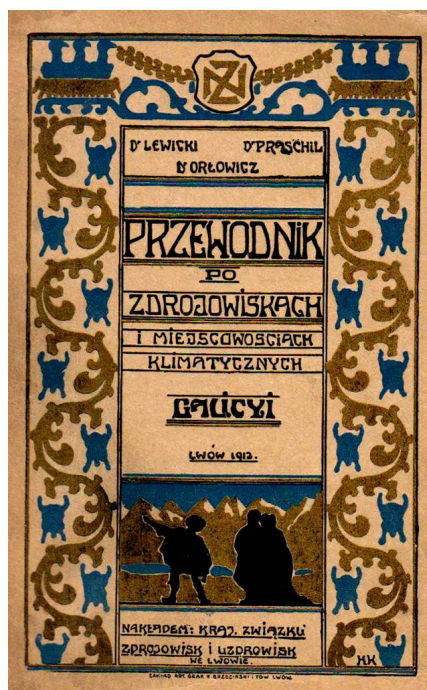

Stanisława Majewski Gymnastic Plant in Warsaw. Source: "illustrated Weekly", No. 276. Warsaw 1864.

Impediments of the development of spas in the Prussian annexed territory were connected with leading the politics by the German, which the Germanization of the Polish people was main direction for. Out of spas which were functional in the Prussian annexed territory so like among others: Ciechocinek, Dębno whether Inowrocław, which above all rheumatism was being cured in. Recalled spas represented the low standard, in them cowberry baths were offered, from conifer needles, carbonic acid. brine, also a power shower was applied. In 1875 the yr in Inowrocław was appointed to activity stock company "Inowrocław Brines"¹⁷.

Title page of the Guida to Galicja spent with effort of the „Spring Inspection” in 1906 publication she was lectured on AT periods of railroad cars.

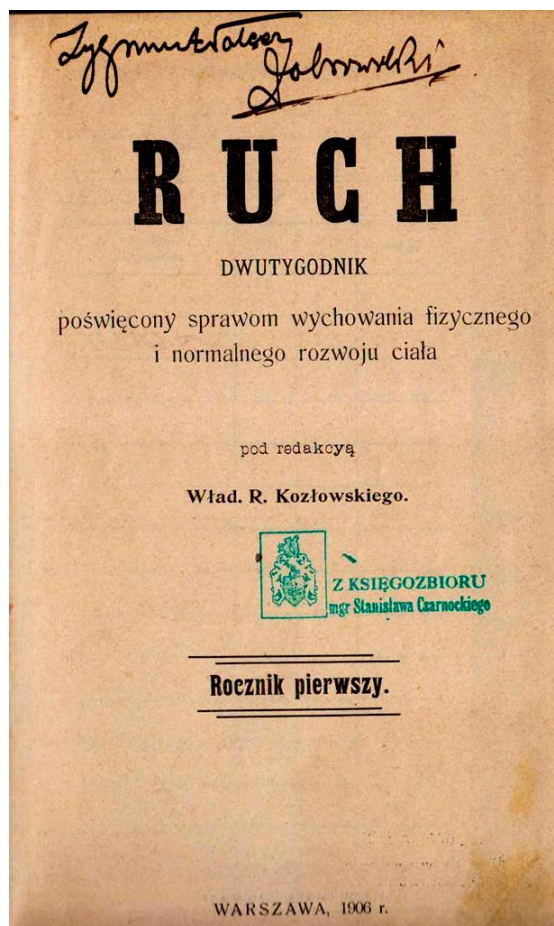
Title page of the publication of authors Dr. Lewicki Dr. Orłowicz Dr. Praschila Fri the Guide to spas and climatic Galicji towns of Leoes 1912, ss. 303 with advertisements p. 50.

¹⁷ M. Dzierżyński: natural medicine in Greater Poland, Poznań 1972, p. 35, 41, 44-45.

The most difficult developmental conditions for spas prevailed in the Russian annexed territory. Even though on areas occupied by Russians such spas worked like among others: Busko, Druskienniki, Nałęczów, Solec and other. The activity of travelling to springs and waters was scarce. It dictated her social backwardness's (little financial abilities), dislike of Russians for spa healing activity of Poles, of the little scope of the medical care of the Polish population and her backwardness.

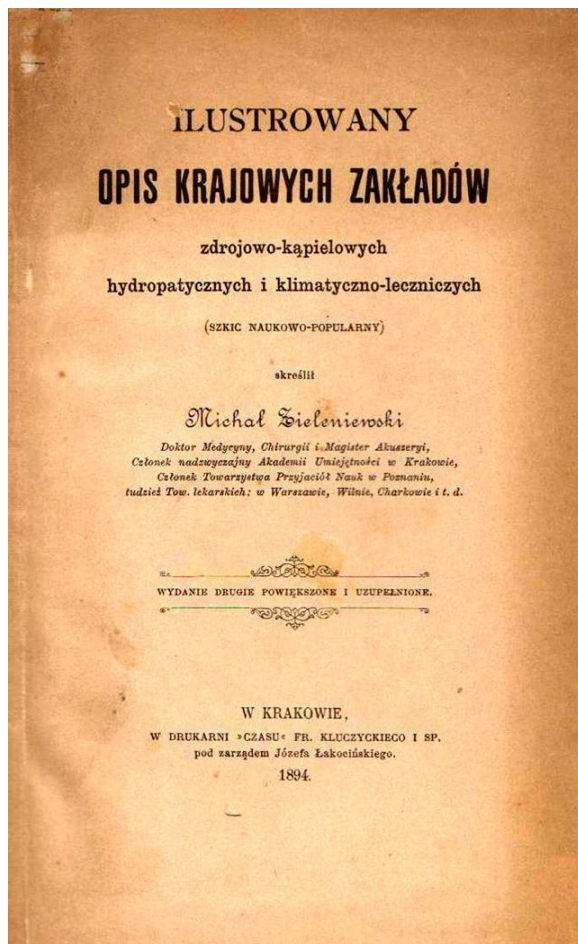

Announcements advertising clinics and plants of the healing gymnastics [in:] M. Zieleniewski: illustrated description of national spring-bathing and climatic-healing units: Cracow 1894, p. 64.

Title page of the opener of the fortnightly magazine "Move" 1906, ed. W. R. Kozłowski.

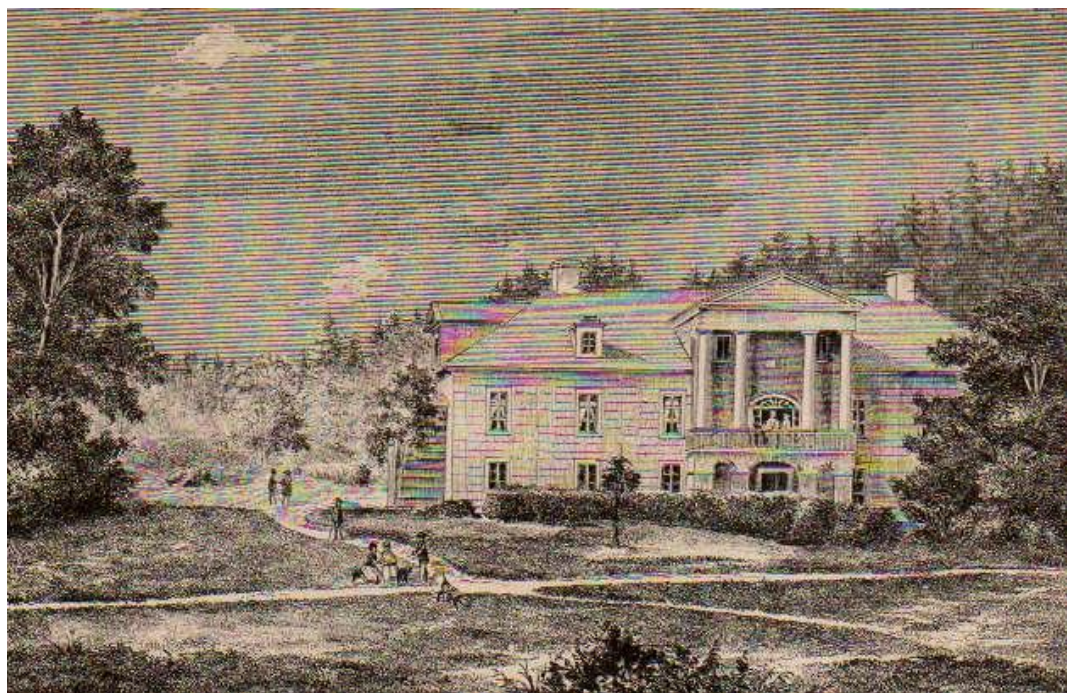
In the second half the 19th century a knowledge grounded on thorough research became more and more universal chemical and medical, concerning the positive influence of the spa treatment on the human organism. Direction of this activity on Polish land, began wider conduct of research above the effectiveness of the spa health care and more dynamic development of tourism health¹⁸.

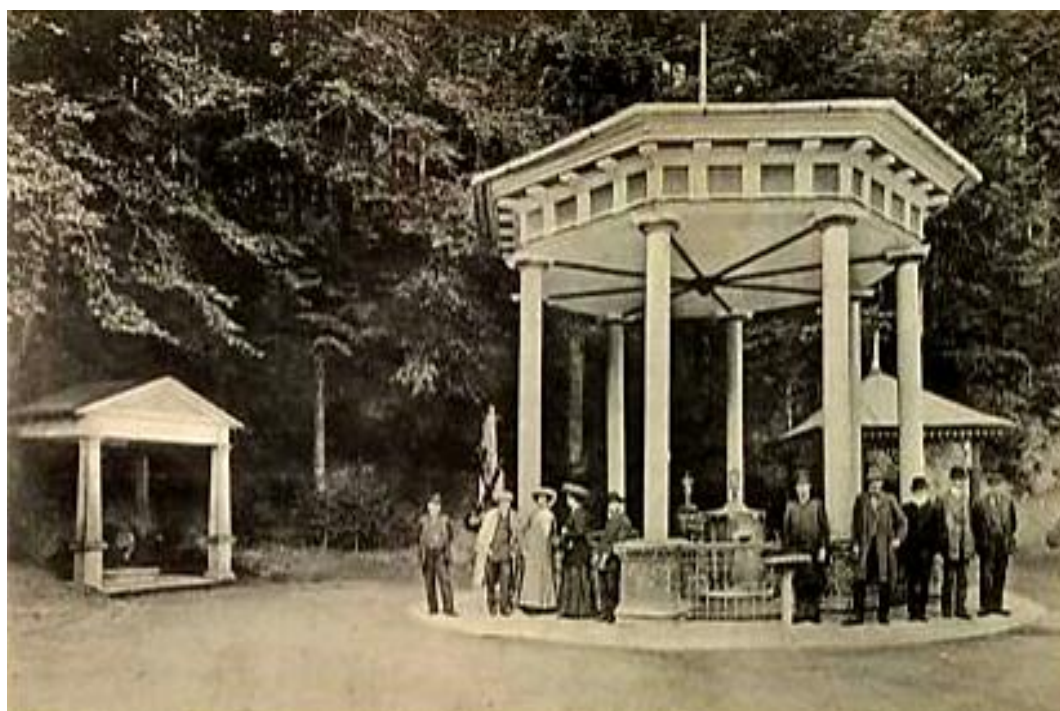
Title page of the publication of Michał Zieleniewski Fri.: *Illustrated description of national spring-bathing units, hydropathic and climatic-healing, Cracow 1894.*

Mineral waters in the 19th century were recognized as the natural wealth of Polish soil. It was possible to use them on the spot, but were also bottled and exported. Pharmacies were an important distributor of healing waters. It was possible in them to buy a lot of medical products imported from domestic spas, among others bottled waters, medicinal pills fizzing up, salts about the all sorts chemical composition, cowberry. Already in the 19th century, the pose with spring natural products, artificial mineral waters appeared. In 1820 Dr. Struve from the Dresden developed precise methods of producing them. In 1824 yr of five Warsaw pharmacists (Elsner, Lesiński, Spiess, Ulbrycht and Żelazowski) founded, according to his signs, the Institute in the Garden Krasińskich. These waters were available to the bourgeois mentality of modest means, and poor could use them free of charge. In 1847 J. L. Flauta opened the other Institute in the Saxon Garden which in 1851 had as many as 1213 patients.

¹⁸ F. Ciszewski: *Polish spa health care in the 19th century including spa curing rheumatoid diseases*, [in:] *Development of the spa health care in Poland*, "Spa Problems", 1988 No. 11 / 12.

View of the palace in Iwonicz, (on the road to Iwonicz a Dr. arranged the illustrated Guide M. Z [Leniewski] secretary of the Balneological Commission, Cracow 1869).

1837 Iwonicz Spring - pump room.

Development of tourism spa the impeded 19th century was through the low level of organizational and service forms. A distant location of spa towns but especially health resorts deepened this state from principal cities. A problem of communications travelling to waters of patients involved the distant localization. Large portion travelling to spas came off on own horse-drawn vehicles. They were these are as a rule men of fortune which set out on a journey with the own service and the economic and bathing equipment essential to living. Buildings and rooms in spas the 19th century haven't most often met health requirements. In the initial

stage of the development the less well-off was owners of private spa hotels¹⁹. Change of property situations in the second half the 19th century. From single private for joint-stock companies incurred with the financial capital, she tidied up and raised the technical condition of devices and the equipment what next improved the level of provided spa services. These tendencies influenced increasing numbers of arriving native patients²⁰.

China small jugs became a symbol of spas (often about fanciful shapes), which mineral waters were being drunk from.

SUMMARY

To the World War I the spa tourism in Poland had elite character, for her men of fortune to which the landed gentry belonged and rich burgesses were participants. Small towns and villages were ultimate destinations of the spa tourist which Advice absorbed oneself with organization of tourist movements. Before 1914 a professional tourist staff was involved in a service of the spa movement. Exclusiveness of spa tourists before the outburst and numbers of participants which they took out are confirming a world war 2-3 % of the contemporary population i.e. about 100 thousand persons annually. Irrespective of the age, of the economic situation whether political, spas are spending the Renaissance. No longer they are forming a relationship only with ill and older persons. They are more and more often visited by young people wanting the intense regeneration. Spas are becoming specific health farms and of recreation. They are linking the tradition with the modern idea what the huge success provides for them. Apart from charity climatic conditions and balneological offer the wide range of regenerating and regenerating fugitives based on modern cosmetology. Moreover they have the offer associated with the physical activity additionally. Along with the development of the spa tourist health resorts grew. In the 19th century in Poland was initiated move of the spa tourism which so very well developed in our times.

¹⁹ F. Ciszewski: *Polish...*, health care, qtd. d.

²⁰ L. Korczyński: *Stages of the...*, development, qtd. d.

PRZYRODOLECZNICTWO I TURYSTYKA UZDROWISKOWA W POLSCE W II POŁOWIE XIX WIEKU

Stanisław ZABORNIAK¹, Łukasz SZMYD², Sławomir JANDZIŚ³, Paweł KRÓL¹

1. Wydział Wychowania Fizycznego, Uniwersytet Rzeszowski
2. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Krośnie
3. Instytut Fizjoterapii, Wydział Medyczny, Uniwersytet Rzeszowski

Key words: Polska, historia, turystyka, turystyka uzdrowiskowa.

WPROWADZENIE

Wśród najstarszych celów, z powodu których ludzie podróżowali były potrzeby zdrowotne człowieka. Miejsca które dysponowały przyrodolecznictwymi środkami szybko organizowano przystosowując je do potrzeb człowieka. Już w starożytności powstawało szereg miejscowości świadczących usługi lecznicze, do których najczęściej należały źródła lecznicze, źródła termiczne, morską wodą, borowiny i błota²¹. Szereg właściwości leczniczych odkrywano dzięki wskazówkom, które udzielały zwierzęta wybierające wodę z odpowiednich źródeł. Leczenie wodami i błotem należały do pierwszych metod leczenia stosowaną w medycynie ludowej. Leczenie przy pomocy ciepłych wód stosowali ponad 3500 lat wstecz Celtowie i Grecy. Pozostałości budynków mieszkalnych, term i łaźni, gdzie stosowano kąpiele i masaże znajdują się na terenie Afryki, Azji i Europy. Najslawniejszymi miejscami odnowy biologicznej były rzymskie termy zbudowane m.in. w Akwizgranie, termy Karkallia i luksusowe uzdrowiska na wyspie Ischia; na terenie Austrii w Baden-Baden czynne od czasów rzymskich uzdrowisko „Aquaе Helvetiae”; na Węgrzech obok Budapesztu uzdrowisko w miejscowości znanej pod nazwą „Aquicum”; na Słowacji cieplice w miejscowościach m.in. Trenciańskie Teplice i Pieszczany; zdrojowiska w Szwajcarii w miejscowościach St. Moritz, Stabae Terme, Sirmione, Abano Terme; w Rumunii nad Dunajem ciepłe wody w Baile Herculanae; w Anglii pochodzące z 54 r. p.n.e., założone przez Rzymian uzdrowisko „Aquaе Sulis”.

Badacz i kronikarz zwyczajów i obyczajów starożytnych Rzymian – Jèrome Carcopino w publikacji *Życie codzienne w Rzymie* prezentuje ćwiczenia fizyczne i pielęgnację ciała mieszkańców wiecznego miasta. Okazuje się że wspomniane czynności należały do ulubionych rozrywek dawnych Rzymian. W przyjemnościach tych uczestniczyły wszystkie warstwy społeczne nawet najuboższe. W Rzymie – termy były miejscem, w którym oddawano się kąpielom, pływaniu i innym przyjemnościom ruchowym. Termy stanowiły połączenie palestry przeznaczonej do ćwiczeń fizycznych ciała z łaźnią, w której je myto.

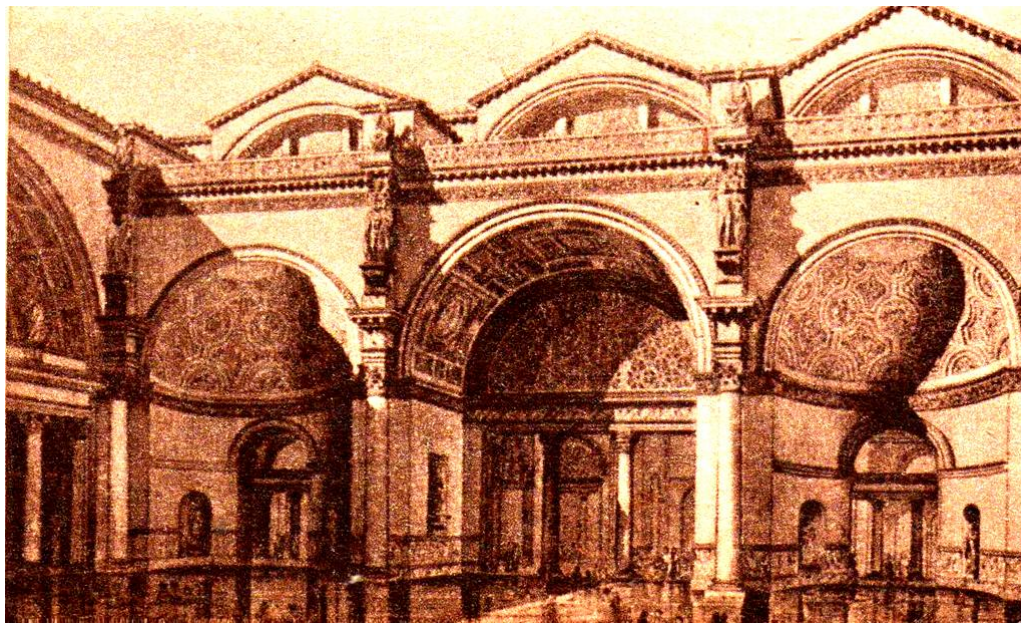
Rzymskie termy otrzymywały nazwy swoich fundatorów, którymi byli cesarze rzymscy. Wśród nich znane są termy Karakalli, Dioklecjana i innych cesarzy. W obiektach tych oferowano różnego rodzaju kąpiele: łaźnia sucha, kąpiele zimne i gorące, pływanie i wanny. Obszar jednej termy obejmował nieraz nawet 10–13 hektarów. Budowano je w kształcie olbrzymich czworoboków. Na zewnątrz zamykały je portyki pełne spacerujących ludzi. Rozmieszczone w nich były kramy przekupniów, wewnątrz placu ciągnęły się ogrody, aleje spacerowe, stadiony, sale wypoczynkowe i gimnastyczne, gabinety masażu a także biblioteki. W termach Rzymianie realizowali hasło jednego z wybitniejszych poetów starożytności Juwenalisa: *w zdrowym ciele zdrowy duch*²².

²¹ J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: *Produkt turystyczny*, Warszawa 2005.

²² Hasło to z powodzeniem wykorzystywali do upowszechniania sportu działacze założonego we Lwowie w 1867 r. pierwszego polskiego towarzystwa gimnastyczno-sportowego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”.

Do term woda dostarczana była przy pomocy wodociągów – *akweduktów* do olbrzymich rezerwarów, gdzie przy pomocy skomplikowanych urządzeń była podgrzewana. Stosowano zróżnicowane temperatury, w jednych pomieszczeniach woda była letnia w innych ciepła a nawet gorąca. Opłaty za wstęp były dostępne nawet dla najbiedniejszych. Przystępność i znaczenie higieniczne powodowały, że rzymskie termy cieszyły się ogromną popularnością ściągaly tłumy Rzymian obojga płci. Początkowo kobiety i mężczyźni z łaźni korzystali wspólnie. Podział wprowadził cesarz Hadrian, wyznaczając dla kobiet i mężczyzn różne godziny otwarcia term, które w ciągu dnia funkcjonowały od świtu do zmroku.

Dodatkowym atrybutem term były place przeznaczone do gier i zabaw które otaczały fontanny. Spośród wielu stosowanych gier jedną z najbardziej popularnych była gra w piłkę w trzy osoby, które ustawione były każda w innym rogu trójkąta, jedną ręką rzucając a drugą łapiąc piłkę rzuconą z dużą siłą bez uprzedzenia. Innymi stosowanymi grami były – gra podobna do baskijskiej peloty: *należało w niej odbijać piłkę dłońmi jak rakietą*, oraz gra zespołowa, w której brało udział wielu grających *a gracze chwyтали piłkę wśród popychań, szybkich ataków i zwodów...* Do gry używano piłek wypchanych piaskiem, piórami, a także znano już napełnianie piłek powietrzem. Tymi ostatnimi grano w grę podobną do koszykówki. Obok ciężarków stosowano także ciężkie piłki do wyrabiania siły. Do ćwiczeń zarówno mężczyźni jak i kobiety ubierali luźne tuniki albo trykoty. Bez ubioru występowali podczas walk zapasniczych. Walki odbywały się w centralnej części term. Ciała zapasników przed walką nacierano specjalną maścią sporządzoną z wosku i oliwki, następnie obsypywano się pyłem, który nie pozwalał walczącym na wyślizgiwanie się z wspólnych uchwytów. Po zakończonych walkach korzystano z kąpeli wodnych najpierw ciepłych następnie letnich aż do zimnych²³.

Rekonstrukcja rzymskich term, M. Z.: *Sport w starożytnym Rzymie*, „Sport dla wszystkich” 1964 nr 13, s. 10.

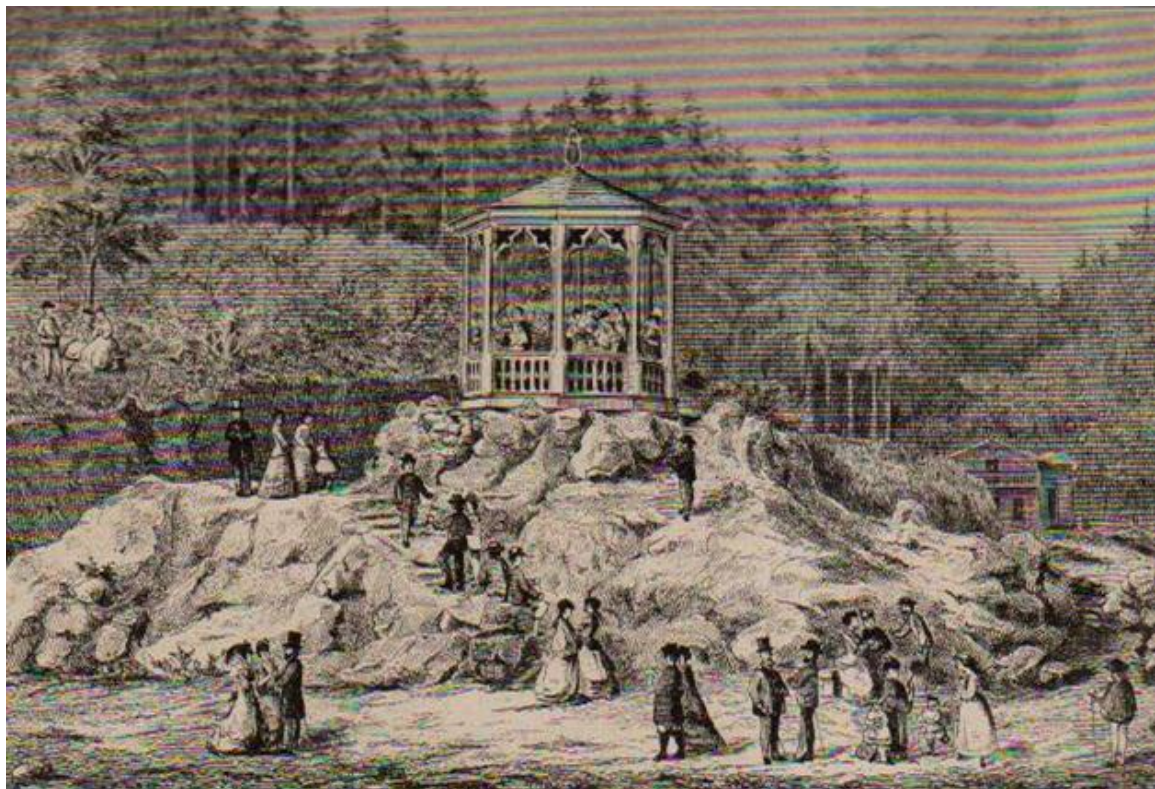
O wiedzy i stosowaniu dbałość o ciało u Rzymian świadczą liczne opisy podróży do wód w celu naprawy funkcji ciała, jego sprawności i wzmocnienia sił fizycznych i umysłowych. W latach sprawowania władzy przez cesarza Pompejusza (106–48 p.n.e.) powstało wiele łaźni miejsc do kąpeli otoczonych pokojami do wypoczynku, masażu a także do celów towarzyskich bogatych Rzymian. W 180 r. p.n.e. w Rzymie funkcjonowało około 800 bezpłatnych łaźni publicznych nazywanych – *tepidariami*, gdzie oprócz łaźni parowych stosowano kąpiele ciepłe i zimne. Za cesarzy Domicjana, Trajana, Hadriana, Dioklecjana i Tytusa budynki łaźni rozciągały się na terenie 12 000 m² i należały do najznakomitszych w mieście. W niektórych łaźniach mogło się jednorazowo pomieścić nawet

²³ M. Z.: *Sport w starożytnym Rzymie*, „Sport dla wszystkich” 1964 nr 13, s. 10, opracowano na podstawie książki Jérôme Carcopino: *Życie codzienne w Rzymie, passim*.

1600 osób. W wyniku zapotrzebowania na medyków pracujących w łaźniach w starożytnym Rzymie w latach 123–43 p.n.e. działała szkoła, której założycielem był Temisonem z Leodicei. Nauczano w niej prowadzenia zabiegów z zastosowaniem ciepłych i zimnych kąpiei mineralnych, a także okładów, parówek i polewania ciała²⁴. W ramach poszukiwań miejscowości najbardziej skutecznych w leczeniu, a także oferujących najciekawsze oferty rozrywkowo-wypoczynkowe Rzymianie rozpoczęli podróżować. Były to pierwsze podobne do współczesnych, formy turystyki uzdrowskiej.

* * *

W Polsce zanim zaczęto pić wody mineralne, najbardziej ceniono „cieplice”, czyli gorące kąpiele w naturalnie gorących źródłach. Jednym z pierwszych opisanych przykładów leczenia balneologicznego na ziemiach polskich było zastosowanie kąpiei mineralnych w Inowłodzu w XI w. przez księżniczkę Judytę, żonę Władysława Hermana. Udział Judyty w kąpielach związany był z bezdzietnością rodziny królewskiej. Być może zabiegi przyczyniły się do poczęcia syna pary królewskiej Judyty i Władysława, przyszłego króla Polski – Bolesława Krzywoustego²⁵. W XI i XII w. wśród ludności polskiej popularne były łaźnie wodno-parowe połączone z chłostą witkami wierzbowymi. Z czasem spontaniczne kąpiele zmieniły się w bardziej zorganizowane formy zabiegów wybieranych do poszczególnych dolegliwości. Dostępne szerszemu ogółowi łaźnie istniały m.in. w: Legnicy (1252 r.), Łęczycy (1301 r.), Krakowie (1301 r.), Poznaniu (1301 r.) i nieco później w Kazimierzu i Płocku.

Altana dla orkiestry w Iwoniczu, (Ilustrowany Przewodnik w podróży do Iwonicza ułożył dr M. Z [leniewski] sekretarz Komisji Balneologicznej, Kraków 1869).

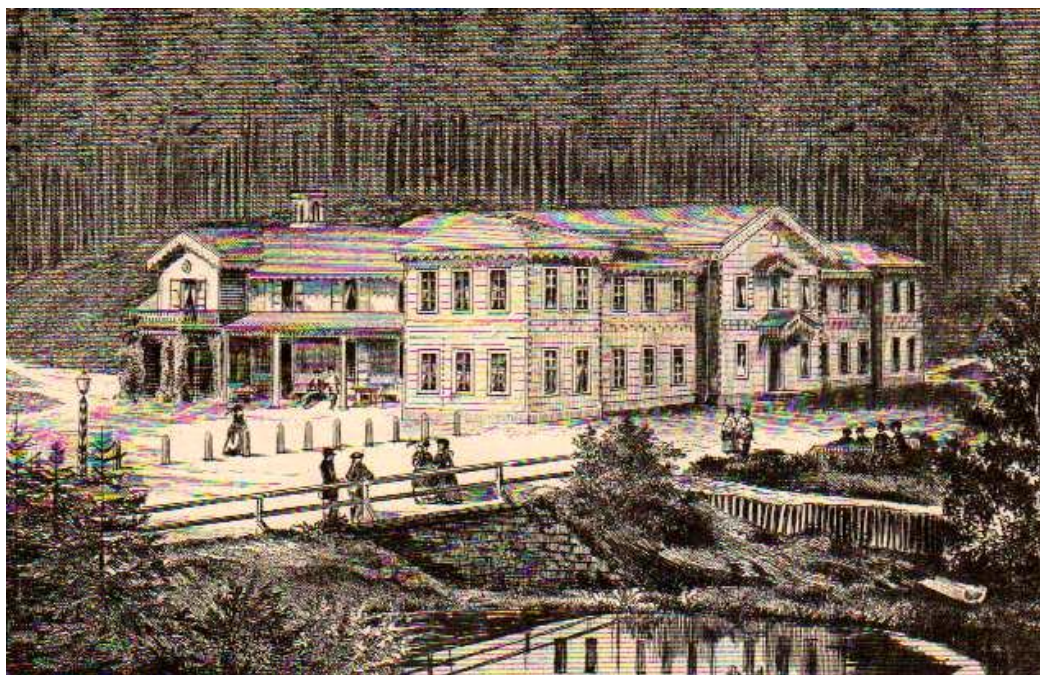
W kolejnych latach zabiegi balneologiczne przyjmowało coraz bardziej wyspecjalizowane działania terapeutyczne. W XV w. ze swoich dobroczynnych źródeł słynęły miejscowości: Cieplice Śląskie, Drużbaki, Łądek, Lubień, Swoszowice i Szkoło²⁶. Rozwojowi uzdrowisk szczególnie sprzyjała atmosfera epoki odrodzenia. To wówczas swoje idee leczenia zdrojowego poprzez swoje publikacje upowszechniali: Erazm Sixtus, Jan Innocenty Petrycy²⁷ oraz Wojciech Oczko²⁸.

²⁴ B. Seyda: *Dzieje medycyny w zarysie*, Warszawa 1977, s. 66.

²⁵ A. Sabatowski: *Lecznictwo uzdrowskie w zarysie*, Warszawa 1947, s. 527.

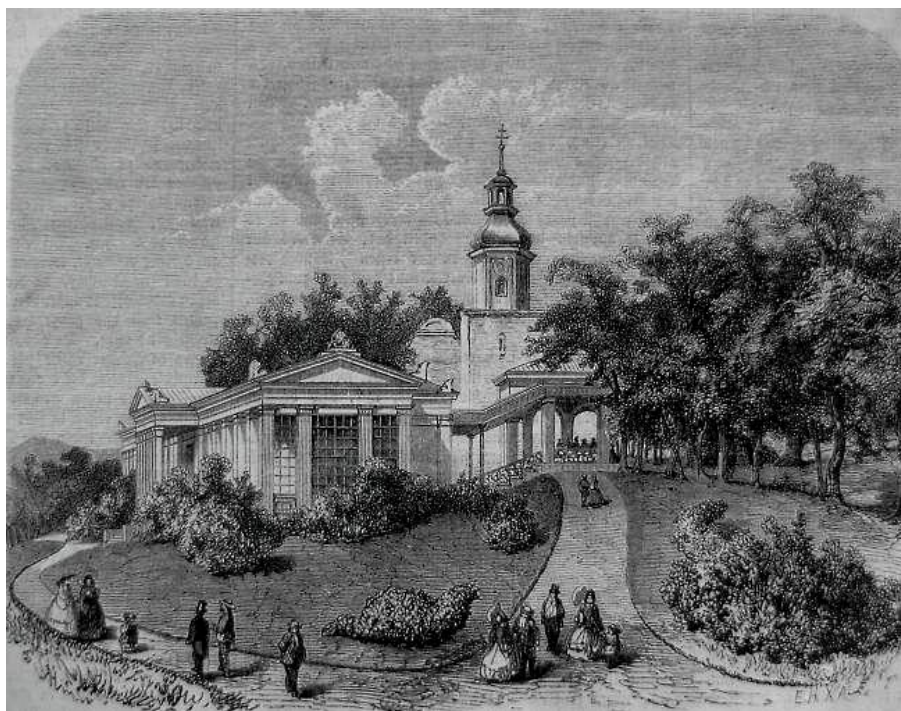
²⁶ E. Syxt: *O cieplicach w Szkole ksiąg troje*, Lwów 1617.

²⁷ J.I. Petrycy: *O wodach w Drużbaku i Łęckowej*, Kraków 1635, s. 7.

Hotel w Iwoniczu, (*Ilustrowany Przewodnik w podróży do Iwonicza* ułożył dr M. Z [Ieniowski] sekretarz Komisji Balneologicznej, Kraków 1869).

Pierwsze polskie prace naukowe dotyczące balneologii pochodzą z XVI w. i zostały napisane przez Wojciecha Oczkę (1537–1600) ojca polskiej balneologii. Opisał on zalety ówczesnych mu uzdrowisk tj.: Dróżbaki, Iwonicz, Lubień, Milkonice (Mikulińce, później Konopkówka), Swoszowice i Szkoło. Leczone w nich kiłę, gościec, dnę i choroby kobiece. W swoich pracach poszukującym zdrowia zalecał: regularny tryb życia, właściwe odżywianie i sen, korzystanie z promieni słonecznych i czystego powietrza²⁹.

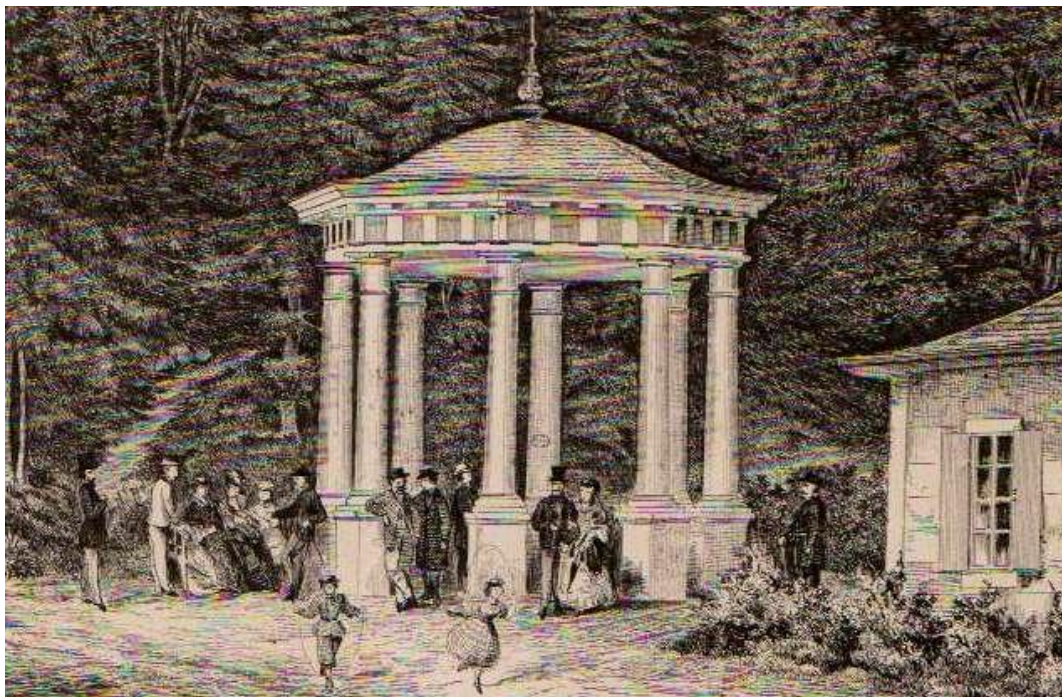
Początek XIX w. turyści w Łądku Zdroju, (ze zbiorów autora).

²⁸ W. Oczko: *Przymiot i Cieplice*, Warszawa 1881, s. 32–37.

²⁹ Tamże.

Jako pierwszy lekarz w Polsce opisał korzystny i niekorzystny wpływ lecznictwa uzdrowiskowego. Ponadto podawał czas trwania kąpieli, przepis na kurację pitną i niektóre zasady zabiegów³⁰.

Prawdopodobnie najpopularniejszym uzdrowiskiem XVI i XVII w. działającym w ówczesnych granicach Polski, było Szkoło, gdzie m.in. wcześniej odnotowano pobyt króla Jana III Sobieskiego. Uzdrowisko to było znane także wśród cudzoziemców. Wraz z pojawiającymi się informacjami przekazującymi uzdrowiskowe zdolności lecznicze rósł ruch turystyki uzdrowiskowej³¹.

Zadaszenie źródła w Iwoniczu, (Ilustrowany Przewodnik w podróży do Iwonicza ułożył dr M. Z [leniewski] sekretarz Komisji Balneologicznej, Kraków 1869).

W czasach saskich rozkwit wielu miejscowości uzdrowiskowych został zahamowany, m.in. przez trudną sytuację polityczną, i dopiero pod koniec XVIII w. otwarto nowe zdrojowisko na wileńszczyźnie (Druskienniki) oraz zakład zdrojowy w Krynicy. M. in. w 1777 r. ukazało się anonimowe opracowanie pt.: *Publiczne uwiadomienie zbiorów zdrojowych lub wód mineralnych leczących na Śląsku w Kudowie...*³², które prezentowało model działania i funkcje zdrowotne szeregu uzdrowisk z terenu Sudetów, w tym podano skład 6 źródeł wód mineralnych w Dusznikach, Jedlinie, Kudowie, Szczawnie i Świeradowie. W późniejszym okresie uruchomiono uzdrowiska w Busku i Ciechocinku. Znaczny wpływ na rozwój turystyki uzdrowiskowej na przełomie XVIII i XIX w. miały opracowania lekarzy i chemików ukazujące w sposób naukowy skład chemiczny wód mineralnych i ich lecznicze znaczenie na organizm człowieka³³. Na tej podstawie dokonano jednego z pierwszych rejestrów specjalizacji leczniczej uzdrowisk³⁴.

³⁰ E. Kałamačka: *Zdrowotno-higieniczne aspekty wychowania fizycznego w poglądach i działalności polskich lekarzy do 1914 r.*, Kraków 2003.

³¹ Znaczny wpływ informacyjny miały publikacje dr med. Jędrzeja Krupińskiego (1744–1783) pt.: *O wodach mocą leczącą obdarzonych i Wiadomości o rozciękach w powszechności.*

³² M. Miękała: *Znaczenie przewodników, wydawnictw literackich oraz korespondencji w popularyzacji uzdrowisk i turystyki na Śląsku w XIX i I połowie XX wieku*, [w:] W. Mynarski (red.): *Wybrane zagadnienia z turystyki i rekreacji*, Opole 2005, s. 125–135.

³³ A. Sabatowski: *Krótki zarys lecznictwa klimatycznego i zdrojowo-kąpielowego w Polsce* [w:] W. Przewiecerski (red.): *Uzdrowiska polskie*, Warszawa 1936, s. 35–62.

³⁴ L. Korczyński: *Zarys balneoterapii i balneografii krajowej*, Kraków 1900, s. 200–201; L. Korczyński: *Etapy rozwoju polskiej balneologii i klimatologii od połowy XIX w.*, „Polskie Towarzystwo Balneologiczne”, 1934 s. 2 i 16.

1894 r. Źródł „Nafta” w Truskawcu.

Odwiedziny w uzdrowisku, (fot. ze zbiorów autora).

W dobie zaborów Polski (1772–1918) uzdrowiska rozwijały swoją ofertę leczniczą wraz z uwarunkowaniami polityczno-społecznymi, które na terenach Polski dyktowały władze państw zaborczych: Austrii, Prus i Rosji. Najdogodniejsze warunki do rozwoju turystyki uzdrowiskowej posiadały miejscowości zdrojowe pod zaborem austriackim. Dogodność ta wiązała się:

- 1) występowaniem wartościowo leczniczych i geologicznie naturalnych źródeł,
- 2) występowaniem niespotykanych gdzie indziej warunków klimatycznych,
- 3) istnieniem swobód politycznych tzw. *autonomia galicyjska*,

4) działalność ośrodków naukowo-badawczych w Krakowie i Lwowie, które zajmowały się: kształceniem kadr dla potrzeb obsługi kuracjuszy, oceną mineralną źródeł i prowadziły działalność wydawniczą promującą uzdrowiska.

Wśród uzdrowisk galicyjskich prowadzących działalność uzdrowiskową do najpopularniejszych należały: Horyniec, Iwonicz, Kraków, Krynica, Krzeszowice, Lubień, Lwów, Rabka, Rymanów, Swoszowice, Szczawnica, Szkoło, Truskawiec, Zakopane, Żegiestów. W II połowie XIX w. szczególną rolę w rozwoju uzdrowisk galicyjskich odegrał Józef Dietl, wybitny polski balneolog³⁵. Był on wnioskodawcą poszukiwań i badań wód mineralnych, które posiadały wartość leczniczą. Pierwszy w Polsce dokonał oceny polskich źródeł uzdrowiskowych z ich odpowiednikami zagranicznymi wykazując na ich tle zalety polskich zdrojów.

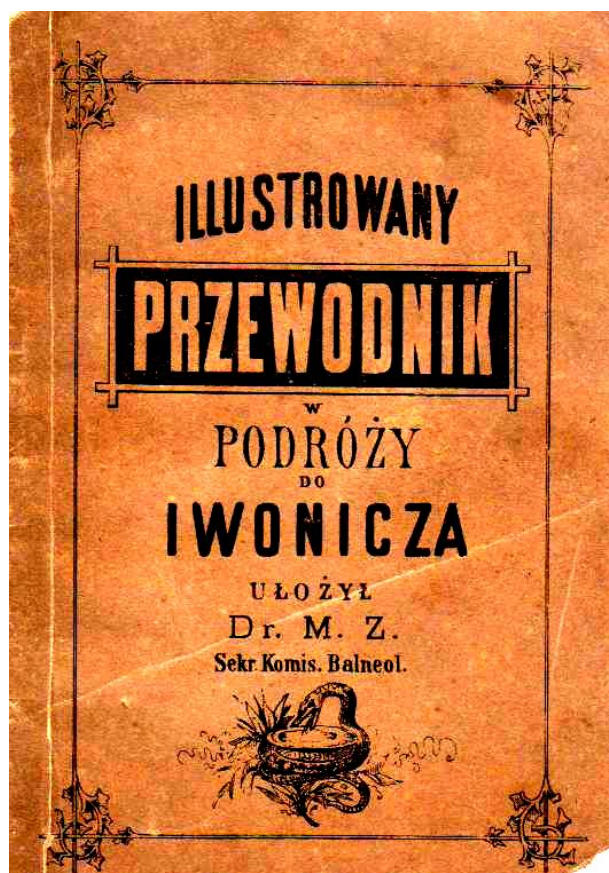
1894 r. Zdrój „Maria” w Truskawcu.

Pierwszy przewidział wzrastające znaczenie lecznicze i turystyczne miejscowości leczniczych. Z jego inicjatywy w 1858 r. Komisja Balneologiczna powołała „Spółkę Zdrojowisk Krajowych”. Spółka od 1859 r. swoją działalnością, oprócz uzdrowisk galicyjskich objęła także działalność wszystkich krajowych kurortów. Działalność Spółki koncentrowała się na finansowej pomocy skierowanej na unowocześnianie urządzeń uzdrowiskowych, a także kontrolowała poziom świadczonych usług.

³⁵ M. Zieleniewski: *Stan Zdrojowiska w Krynicy w 1861 r.*, Kraków 1862, s. 43.

1887 r. po lewej, kuracjusze w kurorcie na spacerze, po prawej w pijalni wód, (ze zbiorów autora).

Strona tytułowa przewodnika w podróży do Iwonicza Zdroju ułożył M. [ichał] Z. [ieleniewski] z 1869 r.

Wzrost poziomu świadczeń oraz mniejsze koszty utrzymania w polskich kurortach wstrzymały wyjazdy Polaków do zagranicznych kurortów. Dzięki działalności Spółki zbudowano w uzdrowiskach nowe ujęcia wód mineralnych, a także na terenie miejscowości posiadających lecznicze źródła z inicjatywy osób prywatnych oraz przez powstające tzw. Zarządy Miejsce (Kąpielowe), w których za prowadzenie działalności organizacyjno-leczniczej czołową rolę odgrywali lekarze. Wody mineralne oraz ich rola lecznicza stały się motorem w rozwoju wielu polskich uzdrowisk³⁶.

W rozwoju uzdrowisk na przełomie XIX/XX wieku główną rolę odegrały dwa zjawiska: pierwszym była działalność promocyjna profesorów medycyny Uniwersytetu Jagiellońskiego z Józefem Dietlem na czele, a drugim była rozwijająca się turystyka związana z poszukiwaniem miejsc przynoszących ulgę w wielu chorobach nie tylko o charakterze uzdrowiskowym ale także posiadających wyspecjalizowane kurorty klimatyczne tj. m.in. Krynica czy Zakopane.

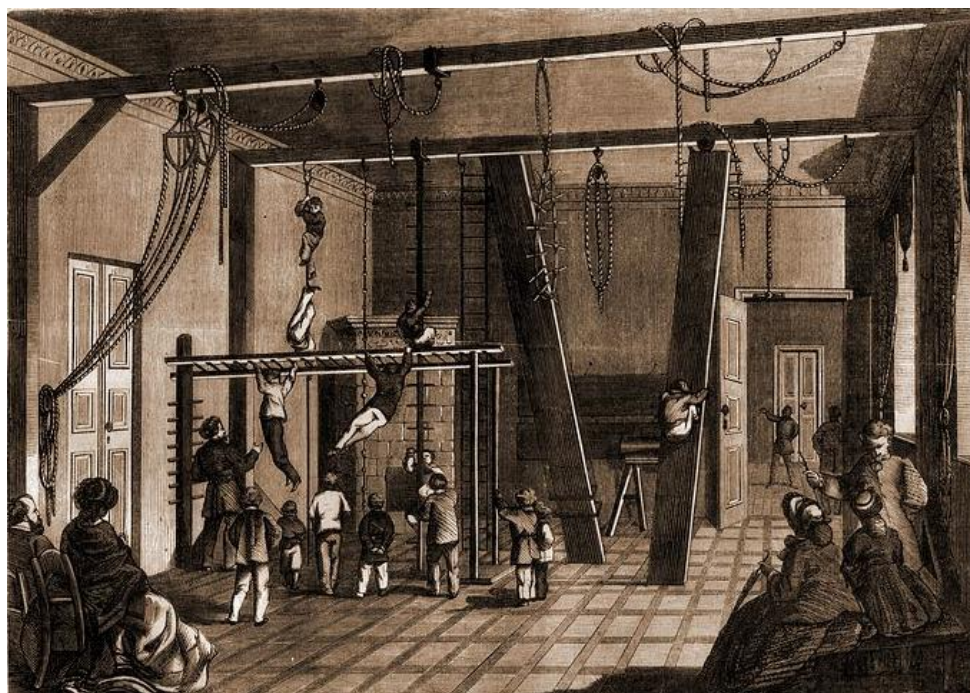
Informacja o jedynym czasopiśmie „Nasze Zdroje” ukazującym się od 1909 r.

Karta informacyjna Krajowego Związku Zdrojowisk i Uzdrowisk we Lwowie ul. Romanowicza 9.

Utrudnienia rozwoju uzdrowisk na terenie zaboru pruskiego związane były z prowadzeniem polityki przez państwo Niemieckie, której głównym kierunkiem była germanizacja społeczeństwa polskiego. Spośród uzdrowisk, które funkcjonowały na terenie zaboru pruskiego takie jak m.in.: Ciechocinek, Dębno czy Inowrocław, w których leczono przede wszystkim reumatyzm. Wspomniane uzdrowiska reprezentowały niski standard, oferowano w nich kąpiele borowinowe, z igliwia, kwasowęglowe, solankowe, stosowano także bicze szkockie. W 1875 r. na terenie Inowrocławia powołano do działalności Towarzystwo Akcyjne „Solanki Inowrocławskie”³⁷.

³⁶ L. Korczyński: *Józef Dietl jako balneolog*, Polskie Towarzystwo Balneologiczne, 1928 t. VII, s. 30, GBL, Sygn. 300.114; Por. F. Ciszewski: *Polskie lecznictwo...*, dz. cyt.

³⁷ M. Dzierżyński: *Przyrodolecznictwo w Wielkopolsce*, Poznań 1972, s. 35, 41, 44–45.

Zakład Gimnastyczny Stanisława Majewskiego w Warszawie. Źródło: „Tygodnik Ilustrowany”, nr 276. Warszawa 1864.

Za zezwoleniem wszystkich c. k. Dyrekcyi kolejowych w Galicyi i c. k. Kierow. Ruchu w Czerniowcach.

Przewodnik po Galicyi.

Wydanie letnie.

Jedyna
księga adresowa znajdująca się we wszystkich przedziałach I i II klasy we wszystkich pociągach kursujących w obrębie wszystkich trzech dyrekcyi kolejowych w Galicyi i Bukowinie.

Zestawił: **Zygmunt Rosner.**

Kraków 1906.
Nakładem Przeglądu Zdrojowego ul. Starowiślna 13.

Zabierać niewolno.

Nasładownictwo zastrzeżone. — Klisze i artykuły są wyłączną własnością Redakcyi.

III

Strona tytułowa *Przewodnika po Galicyi*, wydana staraniem „Przeglądu Zdrojowego” w 1906 r. publikacja wykładana była w przedziałach wagonów kolejowych.

D'LEWICKI D'PRASCHIL
D'ORŁOWICZ

PRZEWODNIK PO ZDROJOWISKACH I MIEJSCOWOŚCIACH KLIMATYCZNYCH

Galicyi

LWÓW 1912.

NAKŁADEM: KRAJ. ZWIĄZKU
ZDROJOWISK I UZDROWISK
WE LWOWIE.

CAKAD 482 BRAX 4 BRZEZ/NSH1 FOW LWÓW

HK

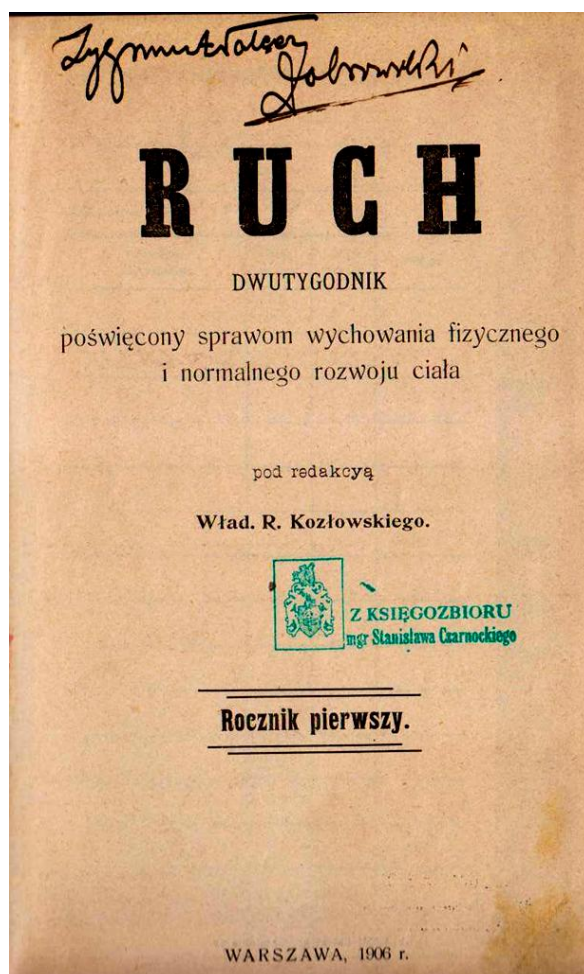
Strona tytułowa publikacji autorów: dr Lewicki, dr Orłowicz, dr Praszila pt. *Przewodnik po zdrojowiskach i miejscowościach klimatycznych Galicyi*, Lwów 1912, ss. 303 z reklamami s. 50.

Najtrudniejsze warunki rozwojowe dla uzdrowisk panowały na terenie zaboru rosyjskiego. Mimo że na terenach zajętych przez Rosjan działały takie uzdrowiska jak m.in.: Busko, Druskienniki, Nałęczów, Solec i inne. Aktywność podróżowania do zdrojów i wód była znikoma. Dyktowało ją zapóźnienia społeczne (niewielkie możliwości finansowe), niechęć Rosjan do uzdrowiskowej działalności leczniczej Polaków, niewielkiego zasięgu opieki medycznej ludności polskiej oraz jej zacofanie.

Zakład gimnastyczny
Masaż, gimn. lecznicza i pedagogiczna, kierunek lekarski.
Heleny Prawdzic-Kuczalskiej
Warszawa, Marszałk. 74, tel. 116-34
Przy zakładzie
Szkoła gimnastyki oraz masażu leczniczego i kosmetycznego.
Zapisy—czerwiec i wrzesień.
Cenzus—4 klasy.

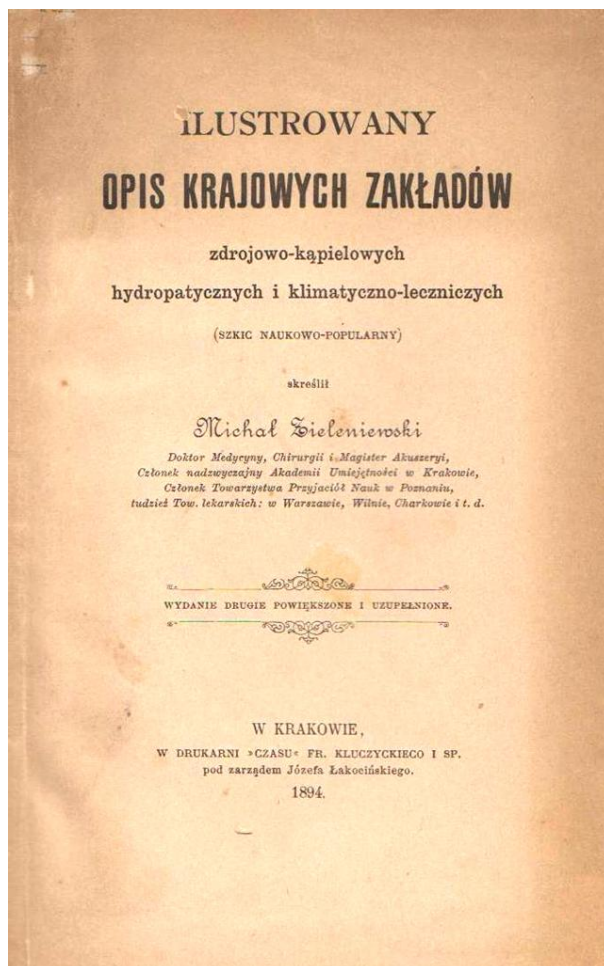
Zakład mechano-leczniczy
GIMNASTYKI SZWEDZKIEJ
zdrowotnej i leczniczej.
Dr. Biesiekierskiego, H. Mieczynskiej i W. Nowackiej
ul. Ś-to Krzyska 28, tel. 159-82.
Z dniem 1 czerwca czynnym będzie
w Ciechocinku:
ul. Wysoka, dworek Orna
Gimnast. zdrowotna i lecznicza
zastępach, gry i zabawy na powietrzu

Ogłoszenia reklamujące lecznice i zakłady gimnastyki leczniczej [w:] M. Zieleniewski: *Ilustrowany opis krajowych zakładów zdrojowo-kąpielowych i klimatyczno-leczniczych*: Kraków 1894, s. 64.

Strona tytułowa pierwszego numeru dwutygodnika „Ruch” 1906 r., red. W. R. Kozłowski.

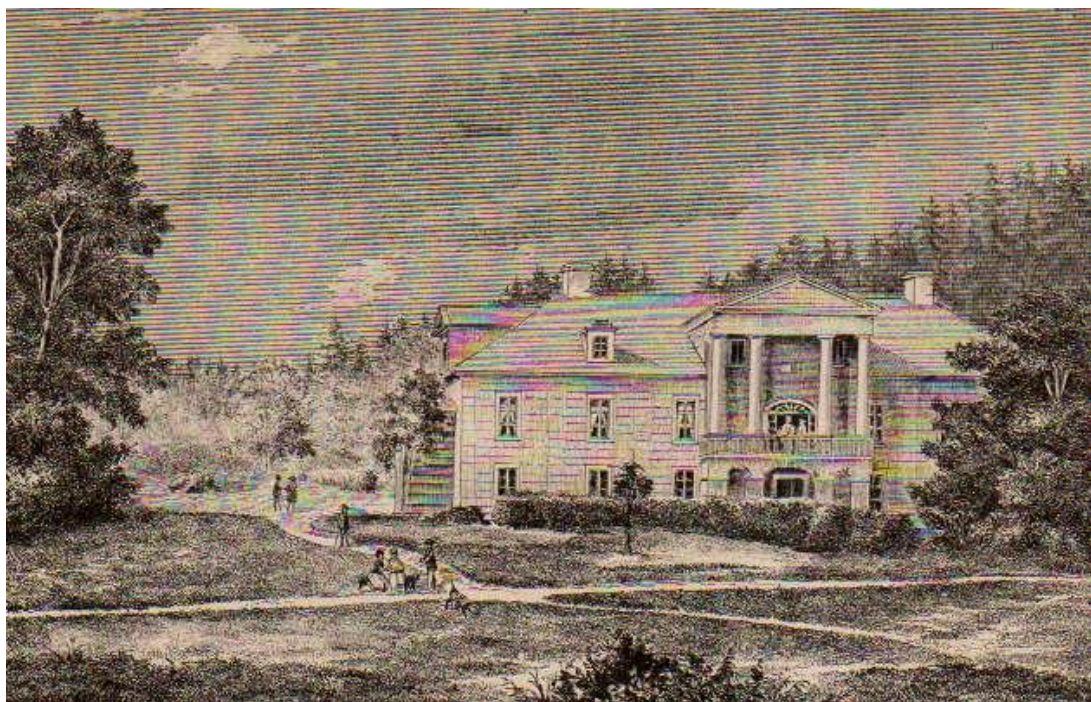
W drugiej połowie XIX w. coraz powszechniejszą stała się wiedza oparta na badaniach chemicznych i medycznych, dotycząca pozytywnego oddziaływania leczenia uzdrowiskowego na organizm ludzki. Kierunek tej działalności na ziemiach polskich, rozpoczął szersze prowadzenie badań nad skutecznością lecznictwa uzdrowiskowego oraz dynamiczniejszy rozwój turystyki zdrowotnej³⁸.

Strona tytułowa publikacji Michała Zieleniewskiego pt.: *Ilustrowany opis krajowych zakładów zdrojowo-kąpielowych, hydropatycznych i klimatyczno-leczniczych*, Kraków 1894.

Wody mineralne w XIX w. zostały uznane za naturalne bogactwo ziem polskich. Można było korzystać z nich na miejscu, ale były również butelkowane i eksportowane. Ważnym dystrybutorem wód leczniczych były apteki. Można było w nich kupić wiele produktów leczniczych sprowadzanych z uzdrowisk krajowych, m.in. wody butelkowane, lecznicze tabletki musujące, sole o różnym składzie chemicznym, borowinę. Już w XIX w., poza naturalnymi produktami zdrojowymi, pojawiły się sztuczne wody mineralne. W 1820 r. dr Struve z Drezna opracował precyzyjne metody ich wytwarzania. W 1824 r. pięciu warszawskich farmaceutów (Elsner, Lesiński, Spiess, Ulbrycht i Żelazowski) założyło, według jego wskazówek, Instytut w Ogrodzie Krasieńskich. Wody te były dostępne dla niezamożnego mieszczaństwa, a ubodzy mogli z nich korzystać bezpłatnie. W 1847 r. J. L. Flauta otworzył drugi Instytut w Ogrodzie Saskim, który w 1851 r. miał już 1213 kuracjuszy.

³⁸ F. Ciszewski: *Polskie lecznictwo uzdrowiskowe w XIX wieku z uwzględnieniem uzdrowiskowego leczenia chorób reumatycznych*, [w:] *Rozwój lecznictwa uzdrowiskowego w Polsce*, „Problemy Uzdrowiskowe”, 1988 nr 11/12.

Widok pałacu w Iwoniczu, (*Ilustrowany Przewodnik w podróży do Iwonicza* ułożył dr M. Z [leniewski] sekretarz Komisji Balneologicznej, Kraków 1869).

1837 r. Iwonicz Zdrój – pijalnia wód.

Rozwój turystyki uzdrowskiej XIX w. hamowany był przez niski poziom form organizacyjnych i usługowych. Pogłębiała ten stan daleka lokalizacja miejscowości uzdrowskich a zwłaszcza stacji klimatycznych od głównych miast. Z odległą lokalizacją wiązał się problem komunikacji podróżujących do wód kuracjuszy. Największa część podróżujących do uzdrowisk udawała się własnymi pojazdami konnymi. Byli to z reguły ludzie zamożni, którzy w podróż wybierali się z własną służbą oraz niezbędnym do życia sprzętem gospodarczym oraz kąpielowym. Budynek i

pokoje w uzdrowiskach XIX w. najczęściej nie odpowiadały wymaganiom sanitarnym³⁹. Właścicielami prywatnych uzdrowiskowych hoteli w początkowym etapie rozwoju byli ludzie niezamożni. Zmiana sytuacji własnościowych w drugiej połowie XIX w. z pojedynczych prywatnych na rzecz powstałych spółek akcyjnych z kapitałem finansowym, uporządkowała i podniosła stan techniczny urządzeń i sprzętu, co z kolei poprawiło poziom świadczonych usług uzdrowiskowych. Tendencje te wpłynęły na zwiększanie się liczby przyjeżdżających rodzimych kuracjuszy⁴⁰.

Symbolem zdrojowisk stały się dzbanuszki porcelanowe (często o fantazyjnych kształtach), z których pito wody mineralne.

PODSUMOWANIE

Do I wojny światowej turystyka uzdrowiskowa w Polsce miała charakter elitarny, jej uczestnikami byli ludzie zamożni, do których należało ziemiaństwo i bogaci mieszczaństwo. Miejscowościami docelowymi turystyki uzdrowiskowej były miasteczka i wsie, których Rady zajmowały się organizacją ruchu turystycznego. Przed 1914 r. w obsłudze ruchu uzdrowiskowego uczestniczyła fachowa kadra turystyczna. Elitarność turystów uzdrowiskowych przed wybuchem I wojny światowej potwierdzają liczby uczestników, które wynosiły 2-3% ówczesnej populacji tj. około 100 tysięcy osób rocznie. Niezależnie od epoki, sytuacji gospodarczej czy politycznej, uzdrowiska przeżywają renesans. Już nie kojarzą się tylko z osobami chorymi i starszymi. Coraz częściej są odwiedzane przez ludzi młodych pragnących intensywnej regeneracji. Uzdrowiska stają się swoistymi ośrodkami odnowy biologicznej i rekreacji. Łączą tradycję z nowoczesną ideą, co zapewnia im ogromny sukces. Oprócz dobroczynnych warunków klimatycznych i balneologicznych oferują szeroką gamę zbiegów odmładzających i regenerujących opartych na nowoczesnej kosmetyce. Ponadto dysponują dodatkowo ofertą związaną z aktywnością fizyczną. Wraz z rozwojem turystyki uzdrowiskowej wzrastały kurorty. W XIX w. w Polsce zapoczątkowany został ruch turystyki uzdrowiskowej, który tak doskonale rozwinął się w naszych czasach.

³⁹ F. Ciszewski: *Polskie lecznictwo...*, dz. cyt.

⁴⁰ L. Korczyński: *Etapy rozwoju...*, dz. cyt.